

- Булаховського: Збірник наукових праць. Вип. 32. К. : «Освіта України», 2017. С. 141–145.
10. Хазанова К.Л. Аб ролі ад'ектываў у экспрэсівізацыі паэтычнага кантэксту беларускай народнай пазаабрадавай лірыкі. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Гуманитарные науки.* 2019. №1(112). С. 141–144.
11. Хазанова К. Л. Уласныя найменні ў беларускіх загадках. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. Гуманитарные науки.* 2020. №4(121). С. 141–146.
12. Хазанова К.Л. Цветовая палитра языка белорусских и украинских загадок. *Українські студії в європейському контексті: зб. наук. пр.* 2020. Вип. 1. С. 256–263.
13. Хазанова К.Л. Эпитеты-приложения в белорусских и украинских загадках. *Мова і культура.* (Науковий журнал). К. : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2020. Вип. 22. Т. V (200). С. 341–343.

Шчарбатая А.А.

*студэнтка філалагічнага факультэта
Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны*

СТРУКТУРНЫЯ МАДЭЛІ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ СА ЗНАЧЭННЕМ 'УЦЯКАЦЬ' З КАМПАНЕНТАМ ДАВАЦЬ / ДАЦЬ

Анатацыя. У артыкуле разглядаюцца дзеяслоўныя фразеалагізмы з агульным кампанентам-дзеясловам даваць / даць, якія паводле свайго лексічнага значэння аб'ядноўваюцца ў адзіную групу са значэннем 'уцякаць'. Яны размяркоўваюцца паводле канкрэтных мадэлей іх структурнай арганізацыі, галоўнай прыкметай выдзялення якіх з'яўляюцца кампаненты-назоўнікі.

Ключавыя словы: фразеалагізм, кампанент даваць / даць, 'уцякаць', кампаненты-назоўнікі, семантыка, структура.

Shcherbataya A.A. Structural Models of Phraseological Units with the Meaning «Run Away» with the Give Component. The article deals with verbal phraseological units with a common component of the verb to give, which in their lexical meaning are combined into a single group with the meaning «run away».

They are distributed according to specific models of their structural organization, the main feature of which are the noun-components.

Key words: *phraseology, givecomponent, 'run away', noun-components, semantics, structure.*

У апошні час прасочваецца ўзмацненне цікавасці лінгвістаў да вывучэння адметных сярод іншых адзінак мовы фразеалагізмаў, якія не толькі ацэньваюць, характарызуюць разнастайныя дзеянні, прыкметы, уласцівасці акаляючай нас рэчаіснасці і даводзяць пэўныя правілы і нормы жыцця чалавека, але з'яўляюцца крыніцай пазнання культуры кожнага народа, перадаюць яго менталітэт, гісторыю, нацыянальна-культурную спадчыну. Нягледзячы на тое, што на сучасным этапе развіцця мовы многія пытанні фразеалогіі ўжо вывучаны, увага даследчыкаў сёння звязана перш за ўсё з так званым лінгвакультуралагічным падыходам да вывучэння мовы, які дапамагае выявіць культурную інфармацыю як спецыфіку кожнага народа праз вывучэнне яго моўных адзінак.

Большасць фразеалагізмаў са сваім цэласным значэннем у маўленні, у тэкспе, як вядома, выконваюць функцыю пэўнай часціны мовы, на аснове чаго іх падраздзяляюць на групы паводле суаднесенасці з пэўнай часцінай мовы. Сярод суадносных з часцінамі мовы найбольшую колькасць складаюць дзеяслоўныя, якія, як адзначае беларускі даследчык фразеалогіі І. Я. Лепешаў, выступаюць як «самы шматлікі семантыка-граматычны тып фразеалагізмаў (каля 2200)» [1, с. 118]. Гэта, відавочна, тлумачыцца тым, што дзеяслоў з'яўляецца актыўным сродкам утварэння фразеалагізмаў як другасных адзінак мовы, а таксама найменнем дзеянняў як галоўных паказчыкаў жыцця чалавека. Адметнай асаблівасцю дзеяслоўных фразеалагізмаў з'яўляецца іх структурная арганізацыя: у свой склад яны ўключаюць дзеяслоўны кампанент (зрэдку дзеяслоўныя фразеалагізмы не ўтрымліваюць дзеяслоўны кампанент), які нярэдка часткова захоўвае сваё значэнне, а ў большасці спалучае прамое і пераноснае значэнне, служыць фразеалагізацыі выразу.

Сярод дзеяслоўных фразеалагізмаў даволі часта адзначаюцца адзінкі з адным і тым жа дзеяслоўным кампанентам, напрыклад, адзначаюцца цэлыя групы фразеалагізмаў з дзеясловамі *аддаваць, адкрываць, вісець, глядзець, гнуць, гуляць, есці, заліваць, ліць* і інш. З ліку такіх намі выдзелена група фразеалагізмаў з кампанентам *даваць / даць* з прычыны высокай частотнасці гэтага кампанента – больш за сем дзясяткаў фразеалагізмаў, крыніцай збору якіх паслужыў найбольш поўны «Слоўнік фразеалагізмаў» беларускай літаратурнай мовы І.Я. Лепешава ў 2 тамах [2; 3], а яшчэ з прычыны рознай

фразеасемантичнай групоўкі фразеалагізмаў з гэтым кампанентам, чаму ў пэўнай ступені спрыяе аб'ём семантыкі лексемы-кампанента. Так, дзеяслоў *даць* у беларускай мове ўжываецца ў некалькіх значэннях: 1) 'уручыць, перадаць з рук у рукі непасрэдна', 2) 'тое, што і прадаставіць', 3) 'атрымаць як вынік чаго-н.', 4) 'устроіць для каго-н. якое-н. грамадскае мерапрыемства', 5) 'вызначыць узрост', 6) 'выявіць якое-н. дзеянне, стан', 7) 'падвергнуць чаму-н.', 8) 'нанесці ўдар', 9) 'даручыць, вызначыць', 10) 'зрабіць што-н.' [4, с. 172].

Наша ўвага ў межах артыкула скіравана да фразеалагізмаў з агульным кампанентам-дзеясловам *даваць* толькі са значэннем 'уцякаць', паколькі яны вылучаюцца сваёй яркай выражанай эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкай, якая з'яўляецца вынікам вобразнасці і падборам залежных лексем-кампанентаў. Так, з 77 фразеалагізмаў сазначэннем 'кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць' выдзелена 10 адзінак, што складае 12,9 % ад агульнай колькасці. Адметнай з'яўляецца іх структурная арганізацыя: у дадзенай групе выкарыстоўваюцца 2 мадэлі ўтварэння — «*даць + назоўнік*» (9 адзінак) і «*даць + прыназоўнік + назоўнік*» (1 адзінка). Паводле абранага залежнага кампанента ў межах дадзенай семантичнай групы можна выдзеліць 4 мадэлі: 1) «*даць + назоўнік ад дзеяслова любога дзеяння*»; 2) «*даць + назоўнік ад дзеяслова са значэннем 'уцякаць'*»; 3) «*даць + немагаваны назоўнік*»; 4) «*даць + прыназоўнік + назоўнік-саматызм*».

1. Першую групу складаюць фразеалагізмы з мадэллю «*дзеяслоў + аддзеяслоўны назоўнік любога дзеяння*»: *даваць / даць маху* 'кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць' [2, с. 349], *даваць / даць ходу* 'кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць' [2, с. 353], *даваць / даць цягу* 'кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць' [2, с. 353]. Тут выключную ролю адыгрываюць менавіта назоўнікавыя кампаненты, якія, па сутнасці, паўтараюць дзеянне, названае дзеяслоўным кампанентам і сумяшчаюць у сабе значэнне прадметнасці і працэсу. Кампаненты-назоўнікі ў структуры дадзеных фразеалагізмаў утварыліся ад адпаведных дзеясловаў: *мах* ужываецца для абазначэння хуткага руху, утвораны ад дзеяслова *махнуць – махаць* [4, с. 338], *ход* – ад *хадзіць, цяга* – ад *цягаць (цяга – 'сіла, пра дапамозе якой перамяшчаецца што-н., а таксама крыніца той сілы'* [4, с. 738]). Як бачым, фразеалагізмы з паўторам наймення дзеяння служаць не толькі для абазначэння ўцякання, але і для выражэння экспрэсіі яго выканання, дадатковай характарыстыкі праз сему 'імкліва'. Менавіта дзякуючы таму, што пералічаныя назоўнікі ўтварыліся ад адпаведных дзеясловаў, спалучальнасць дзеяслова і аддзеяслоўнага назоўніка выражае экспрэсіўна-эмацыянальную афарбоўку гэтых адзінак, выяўляе дадатковыя характарыстыкі гэтага дзеяння.

2. Другую мадэль складаюць фразеалагізмы, які ў сваёй структуры, акрамя дзеяслова *даваць / даць*, маюць назоўнік, які ўтвораны ад адпаведнага дзеяслова з агульным значэннем ‘уцякаць’: *даваць / даць дзёру (дзерака)* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 343], *даваць (задаваць) / даць (задаць) драла* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 343], *даваць (задаваць) / даць (задаць) драпака* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 344], *даваць / даць махні-драла* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 349]. Кожны з назоўнікавых кампанентаў у складзе дадзеных фразеалагізмаў семантычна раўназначны дзеяслову ‘ўцякаць’: *дзёр* – ‘тое, што драла, наўцёкі’ [4, с. 178]; *драпак* утварыўся ад дзеяслова *драпаць* – ‘паспешна адступаць, хутка бегчы наўцёкі’ [4, с. 183]; *махні-драла* у межах фразеалагізма набывае знешні выгляд назоўніка, які паводле ўтварэння звязаны з двума дзеясловамі: *махні* (загадны лад ад дзеяслова *махнуць*) і *драла* – ‘уцякаць колькі сілы’ [4, с. 183].

3. Асобную групу ўтвараюць фразеалагізмы, якія ў сваім кампанентным складзе змяшчаюць нематываваны назоўнік, што страціў сваё семантычнае значэнне: *даваць / даць лататы* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 345] і *даваць (задаваць) стракача / даць (задаць) стракача* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 347]. На думку І. Я. Лепешава, «*даць лататы* – нематываваная фразеалагічная адзінка, пазбаўленая свайго семантычнага вобраза», апошні кампанент якой «адносіцца да ліку гукапераймальных: сваім складам (лата-та) ён нагадвае гукі, характэрныя для дзеяння, названага гэтым словам (тупат ног уцекача)» [4, с. 105]. А наконт другой фразеалагічнай адзінкі В.М. Макіенка адзначае, што «фразеологізм *задаць стрекоча*, напрыклад, на поверку оказывається лишь результатом эксплицирования глагола *стрекать* – ‘бежать’» [6, с. 184]. Дададзеныя кампаненты з’яўляюцца семантычна “цёмнымі”, і таму яны не выкарыстоўваюцца ў актыўным моўным ужытку. Сёння дадзеныя назоўнікі мы можам сустрэць толькі ў названых фразеалагізмах – *даваць / даць лататы* і *даваць (задаваць) стракача / даць (задаць) стракача* як напамінак пра культурна-гістарычны вопыт нашых продкаў.

4. І быў выдзелены адзіны фразеалагізм са значэннем ‘уцякаць’, які ў сваім кампанентным складзе змяшчае саматызм (ад грэч. *soma* – цела): *даваць / даць у ногі* ‘кідацца наўцёкі, імкліва ўцякаць’ [1, с. 352], утвораны па мадэлі *дзеяслоў + прыназоўнік + назоўнік*. Кампанент *ногі* ў народнай свядомасці беларусаўназначаны шматлікай сімволікай – ‘апора’, ‘самастойнасць’, ‘незалежнасць’, ‘перамяшчальная функцыя’, а таму ў аснове фразеалагізма ляжыць антропная метафара, у якой імклівае ўцяканне прыпадабняецца да хуткага перамяшчэння чалавека на нагах у прасторы.

Такім чынам, аналіз фразеалагізмаў з кампанентам-дзеясловам *даваць / даць*, якія складаюць групу з агульным лексічным значэннем ‘уцякаць’, дазволіў выявіць метафарычнасць мыслення чалавека, ролю адбору залежных кампанентаў-назоўнікаў, якія (у большасці выпадкаў) з’яўляюцца вытворнымі ад адпаведных дзеясловаў, дзякуючы чаму паміж кампанентамі фразеалагізмаў усталёўваюцца больш цесныя і моцныя сувязі, больш выразна выступае экспрэсіўна-эмацыянальная афарбоўка гэтых адзінак, больш значная семантыка.

Літаратура

1. Лепешаў І.Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ. Мінск : Выш. шк., 1998. 271 с.
2. Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 1: А – Л. Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. 672 с.
3. Лепешаў І.Я. Слоўнік фразеалагізмаў: у 2 т. Т. 2: М – Я. Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. 704 с.
4. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. Мінск : БелЭН, 2004. 448 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: Больш за 65000 слоў / Пад рэдакцыяй М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко; Афармленне А.М. Хількевіча. 2-е выд. Мінск : БелЭН, 1999. 784 с.
6. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.». 2-е изд., испр. и доп. М. : Высш. шк., 1989. 287 с.